

DÜNDEEN BUGÜNE TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE ÜÇ BÜYÜK DÖNEM

Erdinç TOKGÖZ*

GİRİŞ

Son üç yüz yılda yaşananlara bakarak Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin genellikle siyasi ilişkilerin düzeyine bağlı olarak değiştiği söylenebilir.

Kuzey komşumuz ile Osmanlı devleti arasında ilk ticari ilişki 1783 tarihli antlaşma ile başladı. Oysa siyasi temas yani Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk diplomatik ilişki 1702'de, Rus elçisinin İstanbul'a gönderilmesiyle kuruldu.

18. ve 19. yüzyıl boyunca Çarlık Rusyası Balkanlarda ve Kafkasya'da Osmanlı egemenliğine son vermek; Boğazlardan “sıcak denizlere” inmek için uğraştı, savaştı. Rus Çarları Balkanlarda “Slav” ırkının ve “Ortodoks” mezhebinin koruyucusu olarak; Osmanlı Devleti'ne karşı tüm isyanları ve bağımsızlık hareketlerini destekledi hatta kışkırttı...

Prof. Dr. Halil İNALCIK' ın ifadesiyle “İki imparatorluğun coğrafi konumları ve jeopolitik koşulları siyasi ve ticari rekabet ve çatışmanın temelini oluşturmaktadır.”

20. yüzyıl boyunca Türkiye-Sovyet Rusya ekonomik ilişkilerinde zaman zaman dalgalanmalara karşın, çok yönlü karşılıklı çıkarlara dayanan ilişkiler kurulduğu görüldü. Özellikle Batı dünyasının, her defasında, sırtını döndüğü dönemlerde, Ruslar Türkiye'nin yanında oldu. 21. yüzyılın ilk on yılında ekonomik ilişkilerin genişleyerek devam ettiği ve bir bakıma kalıcı nitelik kazandığı görülüyor.

2011 yılının Mayıs ayından itibaren Türkiye Rusya Federasyonu arasında karşılıklı olarak “VİZE” uygulamasına son verilmesiyle, iki ülke arasındaki ilişkilerde güven ve dayanışmayı öne çıkaran bir aşamaya gelindiği anlaşılıyor.

Genel adıyla söylersek Türkiye-Rusya arasında yaşanmış ve halen yaşanmakta olan ekonomik ilişkileri üç bölümde ana hatlarıyla ele almayı uygun gördüm:

- Atatürk Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya Ekonomik İlişkileri,
- Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya Ekonomik İlişkileri,
- Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri.

Bazı araştırmacılar örneğin İlyas KAMULOV ekonomik ilişkileri, kapsadığı yılları esas alarak dört dönemde incelemeyi uygun görüyor. On sayfayı geçmeyecek bir makale çerçevesinde biz konuyu sınırlı tutmaya çalıştık.

I- Atatürk Döneminde Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri

Atatürk dönemini kendi içinde ikiye ayırarak incelemeyi uygun gördük. Birinci dönem Cumhuriyet öncesi, Kurtuluş Savaşı yılları; ikinci dönem Cumhuriyetin ilanı sonrasında ilişkiler. Birinci dönem siyasal bağımsızlık savaşı yıllarını kapsarken, ikinci dönem iktisadi bağımsızlık savaşının sürdürüldüğü dönemdir.

* Profesör Doktor

A- Kuruluş Savaşı Yıllarında Türk-Rus Ekonomik İlişkileri

Anadolu'yu işgal eden “emperyalist” güçlere karşı TBMM Hükümetine bağlı “düzenli” ordunun, Birinci İnönü Savaşını kazanması sonrasında bazı ülkeler Ankara ile temasa geçmişti.

İlk ilişki “Anadolu Ayaklanması”nın başarıya ulaşmasında tarihsel değeri olan Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet Rusya Devriminin lideri Lenin arasında yazışma ile kuruldu. 1920'li yılların ilk yarısında iki ülke aynı emperyalist güçlere karşı bağımsızlık savaşı veriyordu.

Karşılıklı görüşmelerin başlatılması istekleri çerçevesinde TBMM Hükümeti, 1920 yılının Mayıs ayı başında iki Hükümet temsilcisini Moskova'ya gönderdi. Karşılıklı git geller sonrasında Ankara Hükümeti ile SSCB Hükümeti arasında (16 Mart 1921) “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” imzalandı. Böylece Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk büyük devlet SSCB oldu.

Bazı araştırmacılar Kazım Karabekir Paşa'nın anılarına dayanarak, Sivas Kongresi sonrasında Moskova'ya gönderilen Halil Paşa'nın 100 bin lira değerinde “altın” ile geri döndüğünü ileri sürmektedir.¹ Ayrıca Moskova görüşmeleri devam ederken bilgi vermek için Ankara'ya dönen İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in yanında bir milyon altın ruble getirdiği belirtilmektedir.²

Anadolu'da yeni bir “Türk Devleti”nin doğuşunun duyurulması anlamını taşıyan “Moskova Antlaşması” dört önemli sonuç doğurmuştu:

- ✓ Moskova Hükümeti para ve silah yardımı yapmayı, silah imalathanelerinin kurulması için makineler göndermeyi taahhüt etti.
- ✓ Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış tüm antlaşmalar yürürlükten kaldırıldı.
- ✓ Sovyet Hükümeti “Gümrü Antlaşması” ile çizilen doğu sınırını tanıdı.
- ✓ Ankara Hükümeti Batum'u Gürcistan'a bırakmayı kabul etti.

Antlaşmanın resmi metni dışında tutulmuş on milyon ruble kadar bir mali yardımda bulunmayı Sovyet tarafı beyanda bulunmuştu. Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra 9 Nisan 1921'de Sovyet Büyükelçisi, Ankara'da göreve başladı. Büyükelçi beraberinde getirdiği otuz bin altın rubleyi Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etti. Yine o sıralarda Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Bey ile Rıza Bey yanlarında dört milyon altın ruble kadar para getirdiler.³

A.Kolesnikov'un Rus belgelerinden elde ettiği verilere göre Moskova Hükümeti'nin taahhüt ettiği mali yardım parça parça 6,5 milyona ulaşınca Rus ekonomi bakanı ödemeleri durdurdu. Dışişleri bakanı Çiçerin, Lenin'in desteğini aldıktan sonra, mali yardımın devamını sağladı⁴.

1922 yılının başından itibaren aşama aşama SSCB Hükümeti taahhüt ettiği silah ve mühimmatı deniz yolu ile Trabzon ve Samsun limanlarına ulaştırdı. Türk resmi kayıtlarına göre teslim alınan silahların miktarı şöyledir: 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44.587 kutu mermi, 66 top, 141.173 top mermisi. Sovyet kaynaklarına göre de durum aynı, sadece ek

¹Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Atatürk Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1990, s.542

²Aleksander KOLESNİKOV- Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, A.A Merkezi, Ankara 2010, s.29

³A.MÜDERRİSOĞLU, 1990, S.544

⁴A.KOLESNİKOV, 2010, s.31

olarak 4 bin el bombası, 4 bin şarapnel bombası, 1500 kılıç ve 20 bin gaz maskesinin de gönderildiği ifade edilmektedir.⁵

B- Cumhuriyetin İlanından Sonraki Ekonomik İlişkiler

Kurtuluş Savaşı yıllarında Sovyet Rusya ile kurulan sıcak ve güvene dayanan karşılıklı ilişkiler, Cumhuriyetin ilanından sonra da sürdü. Örneğin Nisan 1924'de Ankara'da, S.Rusya sanayi ürünlerini tanıtan bir sergi açıldı. Bir yıl sonra S.Rusya'nın Ruskombak'ı Ankara'da şube açtı. Hemen ardından tarım alanında işbirliği yapma yönünde karşılıklı olarak uzmanlar her iki ülkede incelemeler yaptı, raporlar hazırladı.⁶

1925 yılının sonunda iki ülkenin dışişleri bakanları Paris'de “Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması” imzaladı. Bu olumlu gelişme ekonomik ilişkileri canlandırmaya yetmedi. S.Rusya Ticaret Bakanlığı Kasım 1926'da, Türk mallarına karşı bazı kısıtlayıcı uygulamalar başlattı. Durumun düzelmesi Mart 1927'de Ankara'da imzalanan “Ticaret ve Deniz Ulaşımı Antlaşması” ile mümkün oldu⁷. Bu antlaşma ile iki ülke arasında ulaşım, iletişim ve ticaretin önündeki engeller kalktı ve ekonomik ilişkiler ivme kazandı.

1930'lu yıllarda dünya ticaretinin gerilemesine yol açan “Büyük Dünya Buhanı” karşısında genç Türkiye Cumhuriyeti yönetimi “dışa açık ekonomi modeli” ni bırakıp, “ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli”ni öne çıkaran uygulamalara geçti.

Devlet öncülüğünde “planlı sanayileşme” stratejisinin hazırlıkları yapılırken, o tarihte dünyada “Planlama” deneyimi olan Sovyet Rusya'dan teknik ve mali yardım alma yolları arandı. Bu çerçevede Sovyet Hükümeti'nin daveti üzerine Başbakan İsmet Bey, Nisan 1932'de Moskova'ya gitti.

İsmet Paşa-J.Stalin görüşmeleri olumlu sonuçlar verdi ve iki ülke ekonomik ve mali ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Yeni döneme yön veren temel ilke kararları şöyledi⁸:

- Moskova Hükümeti Türkiye'ye 8 milyon altın dolar kadar, 20 yıl vadeli ve faizsiz, eşit taksitlerle ödenecek, bir kredi verecek,
- Türkiye borç taksitlerini mal ihracatı ile ödeyecek,
- S.Rusya Hükümeti Türkiye'nin “plan” çalışmalarına her düzeyde teknik yardım vermeyi, uzmanlar göndermeyi sağlayacak,
- Türkiye alacağı krediyi Rusya'dan yapacağı makine ve diğer girdilerin ithalatında kullanacak,

1934-1938 dönemini kapsayan “Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı”nın ön çalışmalarını Prof. ORLOF başkanlığındaki karma uzmanlar kurulu yaptı. Hazırlanan ön raporda başta “tekstil” olmak üzere, kimya, madencilik, demir-çelik, kendir-keten, kağıt-selüloz, kükürt, seramik gibi alanlarda yatırım yapılması öngörüldü.⁹

Öncelikle ele alınan Kayseri ve Nazilli fabrikalarının kurulmasında Sovyetlerin yapacağı teknik ve mali yardımların niteliğini ve boyutlarını kapsayan “Protokol” 21 Ocak 1934'de imzalandı ve uygulamaya geçildi.

İki fabrikanın projelendirilmesi ve inşaatının gerçekleştirilmesi işi için Moskova'da TURSTROY adlı bir şirket kuruldu. Şirket bir yıl gibi kısa sürede öngörülen iki projeden biri

⁵A.KOLESNİKOV, 2010, s.30

⁶<http://rusyavizesi.us/rusya-turkiye-iliskileri.htm> 28/02/2011

⁷Yaşar AKBIYIK, Türk-Sovyet İlişkileri, T.Cumhuriyet Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.420

⁸Şerafettin TURAN, İsmet İnönü, Bilgi yay. Ankara, 2003, s.122

⁹Şevket S.AYDEMİR, Tek Adam, Remzi Kitapbevi, İst.1965, s.354

olan, 35 bin iğ ve bin tezgahtan oluşan Kayseri fabrikasını 16 Eylül 1935'de tamamladı ve G.M.K.ATATÜRK tarafından işletmeye açılmasını sağladı. Ülkenin bu ilk büyük ölçekli fabrikası pamuk ipliği ve pamuklu dokuma-bez üretmeye başladı.

Beş yıllık sanayi programı (planı) içinde yer alan Nazilli basma, Ereğli bez, Malatya pamuklu dokuma, Bursa yün ipliği, Gemlik İpek, İzmit kağıt-selüloz, İstanbul cam, Keçiborlu kükürt, Zonguldak antrasit tesislerinin de gerçekleştirilmesinde, S.Rusya teknik ve mali yardımı belirleyici oldu.¹⁰

Ayrıca Ankara, Eskişehir ve Kayseri askeri malzeme fabrikalarının da tamamlanmasında benzer yardımlar alındı.

Ş.S.Aydemir'e göre "Sanayi Planı"nın başarılı olması için Sovyetler Kayseri ve Nazilli fabrikalarını "yok pahasına" kurdular.¹¹

Türkiye S.Rusya'dan bu dönemde aldığı kredilerin geri ödemesini yılda iki kez Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak Türk Lirasıyla yapıyordu. Karşı taraf aldıkları Türk parasıyla Türkiye'den ihtiyaç duydukları malları satın alıyorlardı.

II. Dünya Savaşı patlak verene dek Türkiye-S.Rusya ekonomik ilişkileri iki tarafı da memnun eder şekilde genişleyerek sürdü. Özellikle Ekim 1937'de imzalanan "Ticaret ve Denizcilik Antlaşması" var olan ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştı.

Türkiye 1930'lu yıllarda Rusya'dan petrol ürünleri, kömür, dökme demir, hububat gibi temel ürünler ithal ederken; ihraç ettiği başlıca ürünler ise şöyleydi: Pamuk, yün, canlı hayvan, sebze-meyve...¹²

II. Dünya Savaşı sonrasında "Dünya haritası" yeniden çizildi dolayısıyla uluslararası ilişkiler köklü değişikliklere uğradı. Bu çerçevede Türkiye-S.Rusya siyasal ve ekonomik ilişkileri de bozuldu. Türkiye Batı'ya döndü ve 1952 yılında NATO'ya katıldı. 1953 yılında STALİN'İN ölümü sonrasında iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri yeniden canlandı. Örneğin 1954 yılından itibaren Ruslar İzmir Erternasyonel Fuarı'na katılmaya başladı.

1950'li yılların sonunda Türkiye Şişe Cam A.Ş. ve Sovyet Techoex-port kuruluşunun işbirliği ile Çayırova Cam Fabrikası kuruldu ve 1961 yılında işletmeye açıldı.

Türkiye-S.Rusya ekonomik ilişkileri 1960'lı yılların başına dek çok sınırlı düzeyde seyretti. Ancak Türkiye 1961 Anayasası ile "Planlı Kalkınma" uygulamasına geçtiğinde, "zor günlerin dostu" S.Rusya'yı yeniden yanında buldu.

II- Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri

1961 Anayasa'nın öngördüğü "Planlı Kalkınma" çerçevesinde hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-67) döneminde gerçekleştirilmek üzere bazı ağır sanayi projeleri "plan"a alınmak istenmiş, kaynak bulunamadığı için ertelenmişti.

Eski Moskova Büyükelçisi olan Suat H. Ürgüplü 20 Şubat – 10 Ekim 1965 arasında Başbakan olunca S.Rusya Hükümetiyle kurduğu olumlu ilişkiler sonrasında; anılan projelerin gerçekleştirilmesi için Sovyetlerden teknik ve mali yardım sağlanmasının yolu açıldı.

Ekim 1965'de Başbakan olan Süleyman Demirel, Ürgüplü'nün kurduğu olumlu ilişkileri sürdürdü ve 1996 yılında Sovyet Rusya Başkanı KOSİĞİN'i Ankara 'da ağırladı. Bu görüşmelerde İkinci Beş Yıllık Plan'a (1968-72) konmak üzere söz konusu temel sanayi projeleri tek tek ele alındı ve Kosigin'den teknik ve mali yardım sözü alındı.¹³

25 Mart 1967 tarihli Ekonomi- Teknik İşbirliği Antlaşması ile uzun yıllar sonra iki

¹⁰A.KOLESNİKOV, 2010, s.69-75

¹¹Ş.S.AYDEMİR, 1965, S.393

¹²A. KOLESNİKOV, 2010, s.69-73

¹³K.MORTAN- Ç.ÇAKMAKLI, Kalkınma Arayışları, Altın Kitap, İst,1987, s.252

ülke arasında ekonomik ilişkiler yeniden canlandı. Bu antlaşma ile Sovyetlerin hangi projeler için hangi düzeyde teknik ve mali yardım verebileceği belirlendi. Türkiye'nin gerçekleştirmek istediği ve Sovyetlerin destekleyeceği sınai projeler şunlardı:

- İskenderun Demir-Çelik Tesisleri,
- Seydişehir Alüminyum Tesisleri,
- İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi,
- Bandırma Asit Sülfürik Fabrikası,
- Artvin Levha Fabrikası.

Yaklaşık otuz yıl sonra yeniden Türkiye'nin planlı sanayileşmesine, Sovyet Rusya yönetiminin teknik ve mali yardım verdiğini görüyoruz.

1969 yılında Seydişehir ve Aliğa tesislerinin, 1970'de ise İskenderun tesislerinin temeli atıldı. 1972 yılından itibaren üretim üniteleri aşamalı olarak işletmeye açıldı. Aynı yıl Orhaneli Termik Santrali'nin yapımı ile ilgili kredi antlaşması imzalandı. İskenderun Tesislerinin birinci fırınının 1975 yılında ki açılışını Başbakan KOSİGİN ile S.DEMİREL yaptı.

Türkiye, anılan projeler için aldığı kredilerin taksit ve faizlerini Sovyet yönetiminin talep edeceği malların ihracat bedelleriyle ödemeyi taahhüt etti.

S.Demirel, Moskova'ya yaptığı ziyarette Rusların geliştirdiği “Bezostia” buğday tohumunu Türkiye'ye getirtti ve uygulattı. ABD kökenli “Sonara -64” buğdayından daha verimli olduğu görüldü.¹⁴

1970'li yılların ilk yarısında bir yandan “işçi dövizleri”nde ki artışla dış kaynak sorununun önemini kaybetmesi, diğer yandan ABD-Türkiye ilişkilerinde görece olarak iyileşmelerin yaşanması, Sovyet Rusya ile olan sıcak ilişkilerin soğuma sürecine girmesine yol açtı.

Ayrıca ABD ve NATO kaynaklı propagandalarla Sovyetlerin kurduğu tesislerin tümünün teknolojilerinin “ilkel”, “modası geçmiş” olduğu yönünde Türk kamuoyu etkin bir biçimde yönlendirildi.

Kirleten birincil enerji kaynaklarından, temiz enerji kaynağı olan “doğalgaz”a geçme kararı alan Türk Hükümeti, büyük gaz ihracatçısı olan Sovyet Rusya ile 18 Eylül 1984 tarihinde “Doğalgaz Antlaşması” imzaladı. Bu antlaşma sonrasında iki ülke arasında çok yönlü ekonomik ilişkiler yeniden canlandı ve gelişti. Anlaşmaya göre Türkiye her yıl belli hacimde doğalgazı serbest döviz kuru üzerinden ithal etmeyi, S.Rusya tarafı da Türkiye'den mal ithal etmeyi taahhüt etmekteydi. Ayrıca 1988 yılından itibaren Rusya'da iş yapan Türk müteahhitlerinin tahakkuk edecek toplam alacaklarının %25-30 kadarının Türkiye'nin doğalgaz toplam borcundan mahsup edilmesi öngörüldü.¹⁵

Türkiye 1984 tarihli antlaşma ile Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden geçen boru hattı ile yılda 6 milyar metreküp doğalgaz almaya başladı. 1996'da imzalanan ek antlaşma ile 8 milyar metreküp ek alım yapılması sağlandı.

Özal Hükümeti zamanında (1989) ilk kez Türk müteahhitleri Türkiye'den 932 işçiyi Rusya'ya çalıştırmak üzere götürdü. Yine aynı yıl ortasında “Sınır ve Kıyı Ticareti Antlaşması” imzalandı. Bu çerçevede ilk kez “Sarp sınır kapısı” ticarete açıldı. Sınır kapısının açılmasıyla iki ülke arasında çok yoğun biçimde “Bavul Ticareti” başladı. Göç veren Doğu Karadeniz illerinde göçün durmasıyla birlikte ticaret ve hizmet sektöründe yeni iş alanları

¹⁴K.MORTAN – Ç.ÇAKMAKLI, 1987, s.259

¹⁵RUSYA VİZESİ, <http://rusyavizesi.us/rusya-turkiye-iliskileri2011>

açıldı.¹⁶

III- Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri

Sovyet Rusya devlet başkanı Gorbaçov'un 1987 yılında ülkesinde başlattığı “yeniden yapılanma” uygulamaları 1991 yılı sonuna doğru ülkeyi tam bir iç savaşın eşiğine getirmiş ve ekonomi “felç” olmuştu. Yaşanan “kaos”u fırsat bilen milletler ard arda bağımsızlıklarını ilan etti. Tek partili bir otoriter siyasal düzenden “çoğulcu” bir düzene geçişin tüm zorluklarını yaşayan ve dağılan SSCB yerine Rusya Federasyonu oluşturuldu.

Türkiye, yeni oluşan Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde başlangıçtan itibaren “dayanışma ve yardımlaşma” öğelerini öne çıkaran bir anlayış içinde oldu. Bu çerçevede iki ülke arasında 25 Şubat 1991'de “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Antlaşma” imzalandı.

Rusya Federasyonu Mayıs 1992'de daha önce Sovyet Rusya ile imzalanmış antlaşma ve protokollerin öngördüğü hükümlere uyacağını ve bağlı kalacağını açıkladı. İki ülke arasında kurulan olumlu ilişkiler bölgeye yansıdı. 25 Haziran 1992'de Karadeniz'de kıyısı olan veya yakın komşu durumunda bulunan on bir ülkenin katılımıyla “Karadeniz Ekonomik İşbirliği” örgütü kuruldu.

Türkiye'de yaşanan genel olarak “enerji” özel olarak da “elektrik” açığı iki ülke arasında çok önemli ve kalıcı ortak yatırımların gerçekleştirilmesine olanak verdi. 15 Aralık 1997'de iki ülkenin imzaladığı yüzyılın önemli projelerinden birinin gerçekleştirilmesiyle ilgili “Mavi Akım Antlaşması” sonrasında ekonomik, teknik ve mali ilişkilerde yeni bir döneme geçildi.

ABD ve AB'nin “şaşkınlık” yaşamalarına neden olan bu stratejik önemi ve değeri yüksek antlaşma ile öngörülen hedefler şöyleydi:

- Rusya 25 yıl süreyle 16 milyar metreküp doğalgaz verecek,
- Karadeniz'in altından geçecek 360 km boru hattı döşenecek,
- Proje İtalya, Rusya ve Türkiye'nin işbirliğiyle gerçekleştirilecek.

Dünya doğalgaz rezervinin %35'ine sahip Rusya Federasyonu ile böylesine önemli ve kalıcı bir projenin gerçekleştirilmesi Türkiye'nin stratejik öneminin ne derece arttığını da ortaya çıkarmış oldu.

Çok yönlü olumlu ve olumsuz tartışmalara yol açan proje yani “Mavi Akım” boru hattı Şubat 2003'de çalışmaya başladı.

İki ülkeyi adeta birbirine “bağımlı” hale getiren bu dev yatırım sonrasında, hemen her alanda karşılıklı ekonomik ilişkilerde yeni bir döneme geçildi. Ticaret, turizm, bankacılık, ulaştırma, müteahhitlik, doğrudan yatırım gibi alanlarda çalışmalar yoğunlaştı.

2000'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasında enerji başta olmak üzere tüm sektörlerde çok yönlü giderek genişleyen ekonomik ilişkilerin başarıyla yürüdüğü görülüyor.

Günümüz Rusya'sı, 148 milyon nüfusuyla, 1,4 trilyon dolar ulusal geliriyle, doğalgaz ihracatında dünya birinciliğiyle (petrolde ikinci sırada) ve zengin hammadde kaynaklarıyla büyük bir ekonomi, büyük bir pazar durumunda. Son yıllarda dünya düzeyinde artan enerji ve hammadde fiyatları bu ülkeyi dünyada sözü dinlenir bir ülke haline getirdi.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasında günümüzde var olan ekonomik ilişkileri üç ana bölümde özetlemek mümkündür: Mal ticareti, karşılıklı yatırımlar ve turizm.

1- Mal Ticareti

Yirminci yüzyıl boyunca ekonomik ilişkilerin düzeyini, siyasal ilişkilerin düzeyinin belirlediğini gördük. Bu yüzden ilişkilerde iniş çıkışlar oluyordu. Oysa iki ülkenin coğrafi

¹⁶Erdinç TOKGÖZ, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, İmaj yay. Ankara, 2009, s.217 ve 223

konumu ve birbirini tamamlayan ekonomik yapıya sahip olmaları, düzenli sürdürülebilir ilişkilerin kurulmasına uygun düşmekteydi.

Bu ekonomik gerçek ancak 21. yüzyılda iki ülke tarafından anlaşıldı ve kalıcı ilişkiler kuruldu ve kuruluyor. Piyasa ekonomisine ve çoğulcu düzene geçen Rusya ile ekonomik ilişkilerin yeni boyutlar ve kalıcı nitelik kazanması kolaylaştı.

Türkiye, ekonomisinin büyümesini sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu “birincil enerji kaynakları”nı ithal etmek durumundadır. Türkiye bu açığı Kuzey komşusu Rusya'dan ithal ettiği doğalgaz ve petrol ile büyük ölçüde kapatmaktadır.

İki ülke arasında “enerji” konusunda geliştirilen her proje ve yatırım iki ülkenin stratejik konumlarını güçlendirmektedir. Doğalgaz boru hatları iki ülkeyi adeta öncelikli ticari ortak haline getirmiş bulunmaktadır.

2010 yılı sonuna göre, iki ülke arasında var olan mal ticaretinin temel özelliklerinin, 2009 kriz yılı hariç, eğilimi şöyledir:

- Her yıl toplam dış ticaret hacmi artmakta,
- Her yıl Türkiye'nin toplam ihracatı artmakta,
- Her yıl Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı artmakta,
- Her yıl dış ticarete konu olan mal sayısı artmakta,
- Türkiye'nin ikili ticarete “dış açığı” artmaktadır.
-

Sıralanan bu temel özellikleri yansıtan verilerin yer aldığı 2005-2010 dönemini kapsayacak şekilde düzenlenen tablo aşağıdadır:

TÜRKİYE-RUSYA İKİLİ TİCARETİ

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İthalat (milyar \$)	12,9	17,8	23,5	31,4	19,4	21,6
İhracat (milyar \$)	2,4	3,2	4,7	6,5	3,2	4,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Uzun yıllardan beri Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında birinci ülke daima Almanya idi. Ancak bu durum 2006 yılından itibaren değişti. Türkiye'nin toplam ithalatında Rusya Federasyonu birinci sıraya çıktı. Toplam ihracatımızın ülkelere göre dağılımında hala Almanya birinci Rusya ise beşinci sıradadır.

Toplam dış ticaret hacmi dikkate alındığında 2008'den beri Rusya birinci ortağımız durumundadır.

Rusya her yıl dış ticaret fazlası veren ve döviz rezervleri kabaran bir ülke konumundadır. Rusya'nın Türkiye'den satın aldığı mal çeşitlerinin başında kara taşıt araçları, tekstil elyafı ve mamulleri, sebze-meyve çeşitleri, metal dışı mineral mamuller, elektrikli makineler, giyim eşyası... yer almaktadır.

Türk ihracatçıları çok yönlü bürokratik engeller nedeniyle mal ticaretinin sınırlandırıldığı yönünde tepki göstermektedir. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği mal çeşitleri önem sırasına göre şöyledir: Doğalgaz, petrol-petrol ürünleri, taş kömürü, demir dışı metaller, demir-çelik, metal cevherleri, gübreler, kağıt-karton v.b. Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı toplam ithalatın %70'e yakını doğalgaz, petrol ve petrol ürünlerinden ibarettir. Zira Rus doğalgazının dünyada birinci alıcısı Almanya ikincisi de Türkiye'dir.

2- Karşılıklı Yatırımlar

Türk firmaları 1998'den itibaren Rusya Federasyonu'nun başlattığı “ithal ikamesi” uygulamaları çerçevesinde Rusya'da çeşitli alanlarda yatırımlara giriştiler. Türk firmaları özellikle büyük arz yetersizliği olan gıda, içecek, tekstil, cam mamulleri, beyaz eşya, işyerleri inşaatı telekomünikasyon, bankacılık gibi alanlarda işe giriştiler. Türk vatandaşlarının toplam yatırımlarının değeri 2008 sonunda 6 milyar ABD dolarını geçti. Ayrıca Türk müteahhitlerinin bu ülkede yüklendikleri işlerin toplam değeri 2009 yılı sonuna göre 31 milyar dolara ulaştı. Tüm Türk firmalarıyla birlikte Rusya sınırları içinde çalışan Türkler'in sayısı da beş bini geçti. Bu sayının 2011 yılının Mayıs ayından itibaren başlayan “vize”siz dolaşım sonrasında çok daha artacağı söylenebilir.

Rusya dünyada “cari işlemler” fazlası veren az sayıda ülkelerden biri olması nedeniyle sermaye ihraç eder durumdadır. Bu çerçevede Türkiye'de faaliyet gösteren Rus sermayeli şirket sayısı bini aşmış durumda. Sadece 2002-2009 döneminde Türkiye'ye gelen Rus sermayesi toplamı 5,6 milyar dolardır.

Rus müteahhitlik firmaları Türkiye'de enerji ve ulaşım başta olmak üzere önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesini üstlenmiş bulunuyor. Bunlardan daha önemli olarak iki ülke arasında imzalanan 21 Temmuz 2010 tarihli antlaşma ile Rusya Federasyonu, Türkiye'de iki “nükleer enerji santrali” kurma ve 60 yıl işletme taahhüdünde bulundu. Mart 2011'de Japonya'da yaşanan büyük “nükleer felaketin” ve 12 Haziran “genel seçimleri”nin etkisiyle bu konu beklemeye alınmış durumda.

3- Turizm Sektöründe Gelişmeler

İki ülke arasında kurulan güven veren, kalıcı ve karşılıklı çıkara dayanan ekonomik ilişkiler “Turizm sektörü”nü de olumlu yönde etkiliyor. Kültür düzeyi yüksek Rus halkının gelir düzeyi yükseldikçe, Dünya turizm hareketlerine her yıl artan oranda katıldıklarını görüyoruz.

Haftalık Ekonomist Dergisi'nde (27 Mart 2011) Kemal Çolak'ın ilginç bir tesbiti var:

“Taşındığı potansiyel ve büyüme rakamları açısından dünya turizm camiasının en gözde ülkesi olan Rusya'daki turizm endüstrisini yıllardır Türk şirketleri elinde tutuyor.”

Son on yılda Rus turizm piyasasında “oligopol” durumunda olan dört Türk turizm firması bugün dünyanın en büyük (İngiliz ve Alman) iki firmasıyla karşı karşıya gelmiş bulunuyor.

Aşağıda tabloda yer alan verilerden de görüleceği gibi Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı artmaktadır. Turizm Bakanlığı ve Ekonomist Dergisi'nin verilerine göre Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının yüzde 11 kadarı Rusya'dan gelmektedir.

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜNDE RUSYA'NIN YERİ

(Milyon kişi)

Yıllar	Rus Turist	Toplam Turist	Rusların Payı (%)
2005	1,8	21,1	8,8
2006	1,8	19,8	9,3
2007	2,4	23,3	10,5
2008	2,8	26,3	10,9
2009	2,6	27	9,9
2010	3,1	28,6	10,8

Kaynak: Turizm Bakanlığı İstatistikleri

Hemen belirtmeliyiz ki Rus turizm sektörü büyük ölçüde Türk turizm şirketlerinin öncülüğünde gelişti. Bu şirketlerden birinin kurucusu olan Recep Koçkar'ın yıllık cirosu bir milyar dolar. 8 Boeing uçağı ve altı oteli olan Koçkar, şirketinin kuruluşunun 15. yılını (Mayıs 2010) kutladı.

Karşı taraftan, yani Rusya'dan da Türkiye'ye turizm yatırımları geliyor. Örneğin Türk kamuoyunda çok tanınan Rus iş adamı M. Masimov, biri Antalya'da diğeri de İstanbul'da iki süper lüks otel yatırımını tamamlayıp hizmete açtı.

Türkiye ile Rusya Federasyonu hükümetleri “Batı Dünyası”nı şaşırtan bir ortak kararla Mayıs 2011'de karşılıklı olarak “VİZE” uygulamasına son verdiler. Bu uygulama iki ülke arasında tüm ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkileyecektir. Özellikle de Türk turizm sektörüne yeni bir ivme kazandırabilecektir.

Bu “vize”siz dolaşma başarılı olduğu oranda karşılıklı turizm yatırımları da artacaktır. Avrupa'da yaşanan “mali kriz”in giderek derinleşmesi karşısında, Türkiye yüzünü “Kuzey”e ve “Doğu”ya çevirerek yoluna devam etmek istiyor. Bu yönelme yüksek “cari açık” la boğuşan Türkiye için bir zorunluluk gibi görünüyor.

SONUÇ

M. Kemal Paşa ile “Sovyet Devrimi”nin lideri Lenin'in öncülüğünde 1920'li yıllarda gerçekleştirilen karşılıklı güvene dayanan yardımlaşma ve işbirliği ilişkileri çok başarılı olmuş; zaman zaman duraklasa da 20. yüzyıl boyunca önemini korumuştur.

1930'lu yıllarda “Devletçilik” döneminde ve 1960'lı yılların ikinci yarısında “planlı kalkınma” döneminde Sovyet Rusya yönetimi Türkiye'nin sanayileşmesine sağladığı mali ve teknik yardımlarla tarihsel değeri olan katkıda bulunmuştur.

1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye “enerji darboğazı” nı aşmak için; iki ülke arasında inşa edilen doğalgaz boru hatları yoluyla, Rusya'dan düzenli ve artan hacimde gaz satın almayı sürdürmektedir.

Önce Balkan ülkeleri üzerinden sonra Karadeniz altından geçen doğalgaz boru hatlarıyla adeta iki ülke birbirine bağlanmıştır. Tıpkı 1960'lı yıllardan itibaren Almanya'ya giden işçilerimizin iki ülkeyi birbirine bağladığı gibi.

21. yüzyılın ilk on yılı içinde iki ülke arasında çok yönlü, özellikle Batılı devletleri kışkırtan, hızlı gelişmeler yaşanmaktadır. Birbirini tamamlayan iki ülke ekonomisinde sadece mal ticareti değil; karşılıklı yatırımlar, turizm, ulaştırma ve müteahhitlik hizmetleri alanında da olumlu gelişmeler yaşanıyor. Döviz rezervleri artan Rusya, Türkiye için büyük bir pazar konumuna gelmiş bulunuyor.

Mayıs 2011 tarihinden itibaren iki ülke arasında karşılıklı olarak “Vize” uygulamasının kaldırılmasıyla, var olan çok yönlü ekonomik ilişkilerin, yeni olumlu boyutlara ulaşacağı kanısındayız.